

GLOBALIZÁCIÓ – INFORMATIKAI FORRADALOM – AKADÉMIAI ÉRTÉKEK¹

PIER UGO CALZORALI PROFESSZOR, a Bolognai Egyetem rektora drámai szavakkal nyitotta meg a Magna Charta Universitatum Observatory 2009-es konferenciáját (*Calzoriali 2010*). Már a rendezvény címe is utalt a súlyos és akkor igencsak aktuális helyzetre: „Válság, megszorítások, elmélkedések. Hogyan tudja segíteni az akadémiai világ a veszélybe került társadalmakat”. A házigazda rektor azonban a nyugati világ egyetemeinek sorsát emelte ki: ezeréves történelmükben példátlan fenyegetettségben érezhetik eredeti értékeiket, egy olyan szcenárióban, amelybe a globalizáció és az informatikai forradalom taszította őket. Arra hívta fel a konferencia résztvevőit, hogy a feladat elsősorban a „vihár” megértése, nem csupán az elkerülési, kivédési megoldások keresése, megvitatása.

E megnyilvánulásban az új elemek egyértelmű megnevezése volt meglepő. Az Observatory (teljes nevén Observatory of Fundamental University Values and Rights) a Magna Charta Universitatum 1988-as megjelenése után tíz évvel alakult meg, azzal a céllal, hogy a dokumentumban rögzített alapvető értékek tiszteletben tartását, az egyetemek jogainak érvényesülését kövesse, elemezze az aláíró (több száz) egyetem és országaik vonatkozásában. Az évente – a Bolognai Egyetemen, a Magna Charta eredeti aláírásának helyszínén – megrendezett konferenciákon, az azokat előkészítő vizsgálódások alapján sok kritika és javaslat fogalmazódott meg, mindig valamely fontosnak és aktuálisnak ítélt témában. Maga az eredeti dokumentum is valaminek a védelmében született. Alkotói veszélyeztetve látták az európai egyetem értékeit, az intézményi autonómiát, az akadémiai szabadságot és a humanista hagyományok megőrzését, követését. Lényegében az állami beavatkozás erősödését és a kommercializálódás megjelenését tartották a két fő fenyegető erőnek (Clark híres háromszögének megfelelően, amelyben a felsőoktatási aréna három fő aktora az akadémiai oligarchia, a kormányzati bürokrácia és a piaci verseny). (*Observatory 2013; Clark 1983.*)

Az *Educatio*[®] „Tudáselosztás – tudásmonopóliumok” tematikus száma a felsőoktatás és a kutatás világában tapasztalható új jelenségeket járja körül. Jelen tanulmány az akadémiai foglalkozás pozíciójának változásaival foglalkozik, mégpedig a felsőoktatási rendszerekben lezajló folyamatok részeként. Először áttekinti az előzményeket, majd pedig részletesebben szól a jelent meghatározó viszonylag új folyamatokról.

1 A tanulmány a TÁMOP 4.2.1.B-09/IKMR-2010-2010-0005 projekt keretében készült.

Az előzményekről²

A ma felsőoktatási rendszereiben játszódó jelenségek megértéséhez a tömegessé válásból kell kiindulni, mivel ez, a nyugati világban az 1950-es évek végétől kezdődő, különböző ütemben és intenzitással tapasztalható folyamat változtatta meg gyökeresen a felsőoktatás intézményrendszerének lényegében minden elemét (és jelentős társadalmi hatásokkal járt: demokratizálódás, heterogénné válás, átpolitizálódás). A nagy modellek eredeti alapelvei megkérdőjeleződtek, követhetetlené váltak. Ez kiváltotta a nosztalgiát az eredeti modellek iránt. A kontinentális Európában a 19. század nagy modellje, a humboldti modell volt a viszonyítási alap, a fentiekben említett Magna Charta Universitatum pedig egyenesen a középkori európai egyetem értékeihez tért vissza.

A modern tudós alakját Max Weber rajzolta meg markánsan a 20. század elején. Leszögezte, hogy tudományos élményhez csak a vizsgált jelenség helyes megfejtésének szenvedélye vezethet. Nem hideg számítás eredménye, hanem ötlet kell hozzá, amit nem lehet megrendelni, nem a tudós szándékától függ, hogy mikor jön el. Igazi személyiség csak az lehet a tudomány területén, aki kizárólag az „ügyet” szolgálja. (*Weber 1995.*)

Pierre Bourdieu a tömegessé válás kezdeti szakasza után, a szociológus terminológiájával írta le a 20. század második felére kialakult új helyzetet. E szerint az egyetemi tanári hivatás elveszítette rendies jellegét, méltóságteljes státuszát, amelyet a humboldti modell szerint a politikai hatalom jelölt ki számára. Foglalkozássá vált, egyre erősebb specializáció jellemzi. Bár sajátos akadémiai idealizmus mozgatja, közben eltávolodik értelmiségi szerepétől. (*Bourdieu 1988.*)

A hallgatói létszámxpanzió már igen markáns szakaszában Philip Altbach (Boston College) erősebben fogalmazott. Az akadémiai foglalkozás drámai változásokat ért meg, válságba került, aminek hátterében négy fő jelenség áll: a tömegessé válás, az elszámoltathatóság követelményének megjelenése (az autonómia korlátozása), az állami gondoskodás visszavonulása és a piacosodás (az egyetem és akadémiai stábjá vállalkozói magatartás követésére kényszerül). (*Altbach 2002.*)

A kifejezetten az akadémiai foglalkozásra irányuló nemzetközi empirikus kutatás eredményeire alapozva Ulrich Teichler (INCHER-Kassel) megállapította, hogy a növekvő létszámú és deklaráltan egyre növekvő fontosságú szerepet betöltő foglalkozás a felsőoktatási expanziós folyamat vesztesévé vált. Munkakörülményei a hatékonysági játszma bővületében romlottak, az egyetemek és a tudomány emberei elszegényednek. Közben folyamatos kritikák és támadások kereszttüzében állnak, mert a társadalom elégedetlen a végzett hallgatók tudásával és a kutatások eredményeinek relevanciájával. (*Teichler 1996.*)

² A témát részletesen kifejti Hrubos Ildikó tanulmánya: Az akadémiai professzió – változó pozícióban (*Hrubos 2007.*)

Talán a legsúlyosabb következmény, hogy a szétesés jelei mutatkoznak az egyetemi közösségek életében. A gyors és nehezen feldolgozható változások következtében létrejött új élethelyzetben az atomizálódás és a fragmentálódás jellemzi az egyetemet mint szervezetet és a professzori kart. A kollegiális, céhes intézményrendszer felbomlásával az akadémiai közösség esetenként súlyos válságig, szabálytalanságokig, inkorrekt magatartásig jutott el, ami már a hitelesség megrendülésével fenyeget. Az egyetem integritása került veszélybe. A Magna Charta Observatory, „az európai egyetem lelkiismerete” szükségesnek tartotta, hogy éves konferenciáját ennek a témának szentelje („Az egyetemi integritás menedzselése”).³ (*Barblan 2007; Vukasovics 2008.*)

Új paradigma keresése

Az ezredforduló körül lényegében lezárultak azok a nemzetközi szakmai viták, amelyek a felsőoktatás expanziójával kapcsolatos problémákról szóltak, és a figyelem áttevődött az adott helyzethez való alkalmazkodásra, az új típusú megoldások keresésére.

A 21. század egyeteméről szóló víziót az UNESCO 1998-ban kibocsátott nyilatkozata fogalmazta meg a legáltalánosabb szinten. A felsőoktatásnak rendkívül felelősségteljes szerepet szánt: tulajdonképpen a világ jövőjét bízta rá, az oktatási rendszer egészének szolgálatától a kemény társadalmi problémák és az értékválság megoldásáig. Ugyanis ezzel tudja létét megindokolni a társadalom előtt. (*World Declaration 1998.*)

Valójában egyetlen konkrét és a gyakorlatban is megvalósított átfogó reformra került csak sor, mégpedig az Európai Felsőoktatási Térség kialakításának kezdeményezésére. A példátlan méretű, a felsőoktatás intézményrendszerének lényegében minden területét érintő, egy egész földrészre kiterjedő európai felsőoktatási reform a fentiekben vázolt problémákra adott válaszként született meg. Az európai egyetemi világ nagy tekintélyű intézményei, az Európai Egyetemi Szövetség és a Magna Charta csoport (majd az Observatory) aktívan támogatták a kezdeményezést, különösen az előbbi kifejezetten vezető szerepet játszott a folyamatban. Az európai egyetemi hagyományok megmentését, az akadémiai közösség pozíciójának tisztázását és stabilizálását remélték a reformtól. A nemzetközi tanári és hallgatói mobilitás középpontba állítása, az európaiság gondolatának szerves beépítése a felsőoktatási tudásátadásba, a tömegoktatás és elitképzés dilemmájának feloldása a többciklusú képzés bevezetésével mind ebbe a körbe tartozik. Utóbb a reform bevezetését sok kommunikációs hiba, félreértés, vita kísérte. Nem sikerült tisztázni a nemzetek feletti, a nemzeti és az intézményi szint kompetenciáját, és kezelni a részt vevő országok felsőoktatási rendszereinek sokféleségét. A tanári karok számára a legnagyobb megpróbáltatást a képzési szerkezet átalakítása je-

3 Különösen szembeűnőek ezek a tünetek a korábbi államszocialista országokban, ahol többféle felsőoktatási reform torlódott egymásra az 1990 körűli politikai, gazdasági fordulat után.

lentette, főleg a képzési programok fokozati szint és szakmai jelleg, funkció szerinti differenciáltságának megjelenítése. Az első fokozathoz vezető programok funkciójának meghatározása nem járt sikerrel. Már az eredeti elgondolás szerint is túl sok feladat terhelte ezt a képzési szintet: felkészítés az életen át tartó tanulásra, a mesterképzési programokban történő továbbtanulásra, a munkaerő-piaci kilépésre, továbbá európai ismeretek átadása. Utóbb derült ki, hogy ezeken felül a kutatói pálya iránti érdeklődést is fel kell kelteni már az egyetemi tanulmányok első szakaszában, de a nemzetközi hallgatói mobilitásnak is „bele kell férnie” az alapképzésbe. A gyakorlatban viszont a felsőoktatási intézmények és tanáraik azal szembesülnek, hogy a belépő hallgatók nem hoznak kellő tudást a középiskolából, igen nagy a lemorzsolódás az első két év alatt, ezért mintegy előkészítő, felzárkóztató feladata is lenne az alapképzésnek. Tehát itt valami egészen új pedagógiai, oktatásszervezési, technikai megoldást kellene találni...

Míg a Bologna-reform tipikusan felülről (nemzetek feletti szintről) indított folyamat volt, amelyet a kormányzatok irányítottak, vezettettek be, addig a másik újítás az egyetem misszióinak, tevékenységi területeinek kibővítésében jelent meg, ami viszont intézményi szintről indult el. Az oktatás és kutatás mellé egyre markánsabban felsorakozó ún. harmadik misszió igen sokféle feladatot, tevékenységi területet jelent, amely folyamatosan bővül, és ezáltal jelentős hatással lehet az egyetemek működésének, identitásnak egészére. Első lépésként a két klasszikus misszió „meghosszabbításáról” volt szó, amit már korábban ismert gyakorlatként tartottak számon, de főleg többletbevétel elérését, a szabad kapacitások lekötését szolgálta. A fordulat akkor következik be, ha mindez a társadalom felé való nyitás határozott és tudatos stratégiájaként fogalmazódik meg. A nem tipikus életkorú hallgatók oktatásának felvállalása, a technológia transzfer, az üzleti vállalkozások indítása, kapcsolat a város, a régió különböző intézményeivel, szociális és kulturális szolgáltatások nyújtása mind ebbe a kategóriába tartozik, és a skála a profitorientálttól az önkéntes munkáig terjed. (*Final Report 2011.*) Akár az 1998-as UNESCO nyilatkozatban megfogalmazott jövőkép megvalósulásának egy elemét (praktikusabb szinten pedig az állami kötelek lazítását) láthatjuk ebben.

Válságok a jelen világban

Bár a 2008-as év a pénzügyi, gazdasági válság kezdetéről vált híressé, az egyetem sorsáról gondolkodók abból indulnak ki, hogy ez csak a felszín, a leglátványosabb eleme a többszörös válságnak, a civilizációs válságnak. Ennek része a környezeti és energia válság, az európai szociális modell válsága, a migrációs és biztonsági válság is. És mindez most már világméreteken jelenik meg.

A válság adta körülmények között kiéleződik az egyetemek, az egyetemi értékek túlélésének kérdése. A bizonytalan környezetben erősödik a kormányzati intervenció, de a kormányzatok végül is nem tudják dominálni az egyetemeket. Ugyanakkor

a másik lehetséges anyagi forrást jelentő aktor, az üzleti világ is megtapasztalja a bizonytalanságot. A civil társadalom háttérbe szorul, illetve konfúzus módon a piaci kívánságokat jeleníti meg, az állam pedig a piacot állítja szembe a vonakodó egyetemekkel, kényszerítő hatalomként. (*Santos 2011.*)

Az Observatory konferenciái most az előzőeknél is szenvedélyesebb kiállások az intézményi autonómia és az akadémiai szabadság védelmében. Az érvek nem újak, de határozottabb megfogalmazást kapnak. Tulajdonképpen felerősödtek és nagyobb jelentőséget kaptak azok a problémák, amelyek már korábban ismertek voltak, no meg kiegészültek újakkal.

Az egyetem a tradíció és az innováció egysége – szigorúság a módszerekben, rugalmasság a kreatív gondolkodásban. A külső igényeknek való megfelelés kényszere ellehetetleníti alapvető küldetésének teljesítését: a kormányzat és a többi megrendelő soha nem látja az „egészet”. A közvetlen munkaerő-piaci kívánságok teljesítése hosszú távon káros a diplomások karrierje és tudásuk valódi értéke szempontjából, ha pedig a kutatási eredményeket rapid módon átadják az iparnak, anélkül, hogy azokat általánosabb ideálokhoz kapcsolnák, csak mérsékelten hasznosul a befektetett intellektuális energia (és még félrevezető is lehet). Végül is az akadémiai szabadság adja meg azt a távolságtartást, amely a világ jelenségeire jó rálátást biztosít. (*Daxner 2009.*) Másfelől kérdés, hogy valóban elmentmondásban van-e egymással az akadémiai szabadság és a relevancia, az elszámoltathatóság, a hatékonyság. Talán össze lehet egyeztetni őket, amennyiben a társadalom szolgálatáról – mint fundamentális követelményről – való gondolkodást új alapokra helyezzük.

A globalizáció, amiről nem szól a Magna Charta Universitatum

A Magna Charta Universitatum eredetileg (és elnevezésében is) az európai egyetemek Magna Chartájaként született. Nem akart terjeszkedni, de szívesen látta az évenkénti ünnepélyes aláírásra jelentkezők között más földrészek rektorait is (49 nyelvre fordították le a dokumentumot). Az érdeklődés pedig egyre nő, ma már 750 intézmény tartozik a körbe (az 1988-as alapítók 388-an voltak). Az Observatory konferenciáira rendszeresen meghívják amerikai, ázsiai és afrikai előadókat. Az idők változására utal, hogy az Observatory tanácsának elnöke 2010 óta – olasz és német elődök után – a török Üstün Ergüder, az Isztambuli Sabancı Egyetem rektora.

A 2012-es konferencián elhangzott a felvetés, miszerint eljött az ideje a Magna Charta felülvizsgálatának, ugyanis már nem felel meg egészen a jelenkor követelményének. Legyen explicit formában befogadó a dokumentum, az európai humanista hagyományokra való utalás például nem igazán értelmezhető más földrészek egyetemei számára. Javaslat született, hogy erre a lépésre a 2013-as konferencián kerüljön sor, amely egyébként is kiemelten ünnepélyes alkalom lesz, tekintettel a dokumentum aláírásának 25. évfordulójára.

Sok más jele is van annak, hogy a nem várt gyorsasággal bekövetkező és terjedő globalizáció alapvetően érinti a felsőoktatást, a tudástermelést, a kutatás világát, egyrészt abban az értelemben, hogy a korábbi ismert problémák súlyosabbakká válnak és már globális szinten is jelentkeznek, másrészt azzal, hogy kifejezetten új nehézségeket indukál.

Az intézményi sokféleség eddig nem látott dimenzióba kerül, ami tovább nehezíti az áttekintést, a jelenségek megértését. A válság következtében általában szűkülő erőforrásokért folyó kíméletlen verseny nemcsak kiéleződik, hanem bonyolultabb formákat ölt. A nemzetközi egyetemi rangsorok megjelenése és sokasodása, valamint az eredmények sokszor hisztérikus kezelése jól illusztrálja ezt.⁴ A mintegy 50 évig követett demokratizálási elvet az elitizmus váltja fel. A két érték összeütkezését mutatja az a dilemma, hogy néhány csúcseyetem kiépítésére, vagy pedig a tömegoktatást végző felsőoktatási szektor minőségi fejlesztésére koncentrálják a kormányzatok a közpénzeket. További nem várt fejlemény az ún. feltörekvő országok megjelenése a felsőoktatási arénában, amelyek láthatóan újfajta stratégiát követnek. Jelentős anyagi erőket fordítanak a felsőoktatásra és kutatásra, részben világszínvonalú intézmények alapítására és fenntartására, részben arra, hogy támogassák a hallgatók és kutatók tömeges mobilitását a fejlett régiók egyetemei felé. A mobilitás és az agyelszívás földrajzi mintázata bonyolultabbá válik, a nyertesek és vesztesek közötti szakadék mélyül, közben a „hagyományos szereposztás” változik ebben a tekintetben.

Az európai akadémiai világot zavarba ejtik ezek a jelenségek. Mire lezárult az Európai Felsőoktatási Térség kiépítésének első szakasza, kiderült, hogy már nem is ez a fontos, hanem a globális történésekbe való bekapcsolódás. A feltörekvő országokban az „eladható” eredményekkel kecsegtető kutatást és a munkaerőpiac számára releváns tudást adó oktatást tekintik fő célnak (az intézményi autonómia és az akadémiai szabadság témája fel se merül), miközben Európa akadémiai világa éppen az ilyen leegyszerűsítés ellen küzd a maga részéről. Ugyanakkor érdemes észrevenni, hogy a hatalmasra növesztett felsőoktatás és a sokféle válság, bizonytalanság környezetében a fejlett országokban meggyengült az a hit, hogy a magasabb kvalifikáció jobb karrierlehetőségeket, kedvezőbb életkörülményeket biztosít. A társadalom széles körében drámaian romlott a tanulás presztízse (hiába a tudásalapú gazdaság stb. jelszavak hangoztatása). A feltörekvő országokban viszont határozottan működik az erős mozgatórugó, az ambíció ebben a tekintetben (különösen Ázsia konfucianus hagyományokkal rendelkező régióiban; ezt érdemben meg kellene ismerni és érteni, mert a most egyértelműnek tűnő profitorientált szemlélet csak a felszín, alatta valójában nagyon mély és hosszú távú szemléletre épülő filozófia rejlik). A globális verseny akár előnyére is válhat Európának, mert

⁴ Az Európai Egyetemi Szövetség 2011-ben kiadott kötete összefoglalta és értékelte a fontosabb nemzetközi rangsorkészítő vállalkozásokat. 2013-ban új kötetet voltak kénytelenek megjelentetni, mivel közben változtak az eredeti ranking modellek, továbbá újak jelentkeztek (*Rauchvargers 2013*).

kikényszeríti a tudás becsületének visszaépítését, újraépítését a mai kor követelményei szerint (*Bricall & Monaco 2009*).

Az Európai Bizottság igyekszik proaktív lépéseket tenni, hogy a régió ne legyen vesztese a felsőoktatás és kutatás globalizálódásának. Felhívja a figyelmet arra, hogy minden tekintetben fel kell készülni a feltörekvő országokból érkező nagyszámú hallgató befogadására, és természetesen hathatós lépéseket kell tenni, hogy Európa, az európai egyetemek vonzereje fennmaradjon, növekedjen a hallgatói mobilitás célpontjaként. A mobilitást a tanárok, kutatók és más munkatársak körében is erősíteni kell most már globális dimenzióban, a kutatási együttműködést ugyancsak ki kell terjeszteni, és mindezt uniós támogatással. Egészen konkrét, és látványosnak szánt vállalkozás, hogy az Európai Bizottság támogatja az ún. U-Multirank programot, amely többdimenziós, globális ambíciókat követő, európai intézményi rangsorkészítést jelent. Fő törekvése, hogy az általában leegyszerűsített szemléletű, elsősorban a kutatási teljesítményt kiemelő nemzetközi rangsorokkal szemben, ezúttal komplexebb szemléletű, a felsőoktatási intézmények tevékenységét szélesebben értelmező rangsorok szülessenek, és mindig a hasonló típusú, missziójú intézmények összehasonlítására kerüljön sor. Az első eredmények 2014-ben kerülnek nyilvánosságra (*Vught & Ziegele 2012; European higher education 2013*). Várható, hogy az árnyaltabb megközelítés alapján az európai egyetemek jobb pozícióba kerülnek, mint a többi nemzetközi rangsorban, ahol a módszerek az angolszász egyetemeknek „kedveznek”.

Az akadémiai gondolkodás számára a globalizáció által felvetett kérdések közül kiemelkedik a viszonyítási alap, a területi értelemben vett felelősség kiterjedésének problémája. A felsőoktatás és a kutatás vonatkozásában a nemzeti keretben való gondolkodást már felváltotta a tágabb régiót vagy Európát figyelembe vevő szemlélet, amelynek most már globálissá is kell válnia. De mi a helyzet az egyre fontosabbá váló társadalmi szolgáltatásokkal, a harmadik misszióval? Itt egy-egy intézmény számára a látható, érzékelhető földrajzi, területi környezet lehet releváns, esetleg az európai értelemben vett régió.

Az elefántcsonttorony szemléletből kilépő (kilépni kényszerülő) felsőoktatási és kutató intézmények a kapcsolathálók bonyolult rendszerében működnek. Kiepült a networkök különböző területi hatósugarú rendszere, melynek legtágabb köre akár a globális is lehet. Kérdés, hogy melyik szinten értelmezhető a maga teljességében a missziók követése, melyik szint tud valóban relevánsan teljesíteni. Mi is ma az igazi egyetem? A definíció megfogalmazására Dimitris Tsougarkis (a görögországi Ioian Egyetem rektora) vállalkozott az Observatory 2009-es konferenciáján. E szerint az egyetem regionálisan elkötelezett multidiszciplináris egység, amely összekapcsolja a forrásokat, rendszereket és folyamatokat globális, nemzeti, regionális és helyi szinten, integrálva az oktatást, a kutatást, valamint a társadalmi missziókat, és amely megalapozza az értelmes és profitábilis növekedési ciklust. Vajon tényleg képesek teljesíteni ezt a sokféle feladatot az egyetemek? Létezik egyáltalán olyan

szervezeti, szervezési modell, amely mindezt működtetni tudja? Vagy inkább maradjanak a szűkebb fókusznál, viszonylag korlátozottabb missziónál, amely a továbbiakban biztosítja a fenntarthatóságukat. A szerző az európai értelemben vett regionális szintet tartja a legtágabb körnek, amelyben még eredményesen teljesíthető, értelmezhető a szélesebb missziók felvállalása. (*Tsougarkis 2010.*)

Más megközelítést javasolt Peter Scott (University of London, Institute of Education) a 2012-es konferencián (*Scott 2012*). Szerinte meg lehet találni a jelenleginél sokkal dinamikusabb kapcsolatot a Magna Charta értékei (kiemelten az akadémiai szabadság) és a gyakorlatias, vállalkozói tevékenység között a modern egyetemeken. Akadémiai (remélhetőleg kritikai) szabadság nélkül nem tud virágozni a kreativitás sem intellektuális és kulturális, sem tudományos és technikai területen. Kreativitás nélkül pedig nincs innováció. Az „okos városok” adhatnak megfelelő terepet. Az amerikai városkutató, Richard Florida elméletéből indult ki, aki szerint a világ legkreatívabb helyei egyúttal a legdinamikusabbak és leginnovatívabbak, továbbá vállalkozói jellegűek. Ezen helyeknek, többnyire városoknak vagy régióknak, van egy vagy több egyetemük, ahol a legkülönbözőbb típusú kreatív emberek (művészek, társadalmi kísérletezők, tudományos felfedezők, üzleti vállalkozók) vannak testközelben együtt, és ez az együttes a lényeg. Ez a művészet kontextusában már régről ismert. Éppen ezért a jövő ilyen városát Kaliforniában lehet elképzelni, nem pedig Szaúd-Arábiában vagy Shanghaiban. Ez egyben adalék ahhoz a kérdéshez is, hogy meddig terjedhet a kifejezetten üzletiesnek tűnő ázsiai felsőoktatási rendszerek, csúcseyetemek valódi teljesítménye.

A para-akadémiai foglalkozások térnyerése

A fentiekben röviden áttekintett folyamatok nyilvánvalóan közvetlenül hatottak az akadémiai foglalkozásra, az egyes professzorok helyzetére. Nagymértékben kibővült az ellátandó feladatok köre, mi több, jellege. Teljesen új szemléletet, ismereteket, hozzáállást követel mindaz, amit az egyetemnek a társadalom felé való nyitása, az érdekeltekkel való közvetlen kapcsolódás, kapcsolattartás, általában a harmadik misszió teljesítése jelent. Ma még nem világos, hogy ezt deprofesszionalizálódásnak tekinthetjük, vagy pedig újra-professzionalizálódásnak. (*Culum et al 2013.*)

Bár lehet, hogy más a megoldás. Markánsan megjelenik egy új munkatársi csoport, akiket a para-akadémiai foglalkozások képviselőinek, felsőoktatási-kutatói szakértőknek nevezhetünk. Ma még nem teljesen világosak a körvonalai ezen munkatársi csoportnak, és az akadémiai stáb sokszor gyanakvással fogadja a megerősödését, pedig ez a csoport adhat reményt a professzoroknak, kutatóknak arra, hogy alapvető hivatásuk gyakorlásától nem kell végzetesen eltávolodniuk.

Az adminisztratív stáb jelenléte természetes eleme a hagyományos egyetemi világának, és teljesen egyértelmű alárendelt pozíciója az akadémiai stáb viszonylatában. A tömegessé válás, majd az 1980-as évektől bevezetett indirekt állami irányítási rend-

szer bevezetésével, az elszámoltathatóság követelményének megfelelően kialakult az európai egyetemek szervezetében egy harmadik vonulat is, a gazdasági irányításé. A menedzserizmusnak nevezett jelenség már tovább megy ennél, az egyetem vállal-kozói jellegét jeleníti meg. Mindez erősen érintette az akadémiai stáb pozícióját, mivel szembe kellett néznie egy új szemponttal, a nem akadémiai típusú megméré-
tessel, mégpedig elsősorban gazdasági hatékonysági mérce szerint.⁵ (Teichler 1996.)

A para-akadémiai szakértői foglalkozás ebből nőtt ki, de jóval szélesebb a terje-delme. Olyan munkatársokról van szó, akik magasán kvalifikáltak (akár tudomá-nyos fokozattal is rendelkeznek), főhivatásként vállalják a feladatot, esetleg korai akadémiai karrier terveiket feladva, vagy hagyományos adminisztratív beosztás után, magasabb végzettség megszerzését követően. Tevékenységük igen sok te-rületre terjed ki: oktatásirányítás és szervezés, hallgatói kapcsolatok, minőség-biztosítás, az akkreditációs folyamat, tantervfejlesztés támogatása, a nemzetközi hallgatói és tanári mobilitás szervezése, kutatási projektek kezelése, fund raising, nemzetközi intézményi és kutatási kapcsolatok, a humán erőforrás menedzselése, vállalati kapcsolatok, külső társadalmi kapcsolatok, PR tevékenység, rendezvény-szervezés, az intézményi stratégia alkotás támogatása stb. Ők az intézmény bo-nyolult kapcsolatrendszerének éltetői, kezelői, és maguk is tagjai, részesei a saját foglalkozásukat, pozíciójukat jellemző networknek. A szervezeti célt tartják szem előtt, miközben a professzorok – a céhes értékek felbomlása után – az individuális akadémiai célokat helyezik előtérbe, általában nem is látják át egy hatalmas szer-vezet egészének működését, kapcsolódásait.

A para-akadémiai stáb köztes helyzetben van a hagyományos akadémiai és admi-nisztratív stáb között, és tevékenysége bizonyos átfedéseket mutat mindkét irány-ban. Tehát nemcsak az előbbivel folytat kompetencia- és presztízs küzdelmeket, ha-nem az utóbbival is: a részletekkel foglalkozó adminisztratív stábbal szemben saját területén az „egészre” van rálátása, befolyása, döntési hatásköre. (Schneijdburger & Merkator 2013.)

Informatikai forradalom és az akadémiai professzió

A fentiekben bemutatott folyamatok háttérében egyértelműen azonosítható az in-formatikai forradalom, az információs társadalom rendkívül gyors, és az élet szinte minden területét átszövő, megváltoztató elterjedése. Hatásai szerteágazóak, még jórészt feltáratlanok. Lehetséges, hogy éppen ez az erő tudja feloldani azokat az ellentmondásokat, amelyek abból fakadnak, hogy a tudáshoz való hozzáférésben megnyilvánuló társadalmi esélyegyenlőtlenségek csökkentése alig leküzdhető aka-dályokba ütközik. Egy másik lehetséges scenárió szerint viszont az történik (mint eddig mindenkor), hogy miközben a társadalmi egyenlőtlenségek egy bizonyos

5 Az *Educatio*® 2011/4. (Menedzserizmus) száma részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel.

tekintetben csökkennek, leépülnek, újabb színtereken viszont megjelennek, csak más formában – munkát adva a társadalomkutatók nemzedékeinek. Ez esetben azonban a korábbinál mintha nehezebb lenne a feladat, mivel a feltárandó probléma szorosan kapcsolódik a technológia világához.

Az európai akadémiai világ szembesül azzal, hogy az Európai Unió négy szabadsággal (az áruk, a tőke, a szolgáltatások és a személyek szabad áramlása) mellé ötödikként megjelenik a tudás szabad áramlásának elve. A társadalomkutatók fogalomtárába bekerül – a korábbiól jól ismert társadalmi tőke mellé – a társadalmi-technikai tőke, utalva arra, hogy a társadalmi élet azon jellegzetességei (normák, hálózatok, bizalom), amelyek lehetővé teszik a részvételt a közös cselekvésre, új dimenzióba kerülhetnek. A technológiai látszó folyamatok gátolhatják, vagy akár vissza is fordíthatják a civil társadalom és a demokrácia hanyatlásának folyamatát. (*Molnár 2003.*)

Ami az akadémiai foglalkozás pozíciójára való hatását illeti, ugyancsak megfogalmazódnak mind az aggodalmaskodó, mind az eufórikus előrejelzések. Az Observatory 2008-as konferenciáján elhangzott (a bevezetőben említett), a végveszélyre utaló megnyilvánulás után a 2009-es konferencián Steve Fullner (a Warwick Egyetem rektora) már kijelentette, hogy a digitális médiát be kell csatlakoztatni a főáramú tudástermelésbe és elosztásba. Például az IT adhat lehetőséget azon súlyos problémának a megoldására, amit az egyetemekre belépő hallgatók általános műveltségbeli tudásának hiányossága jelent. Meg kellene szívélni a középkori európai egyetem gyakorlatát, amikor a képzés első fázisában (a trivium és a quadrum keretében) elsajátították a hallgatókkal mindazon készségeket, amelyek a tudomány világában és általában a társadalomban való eligazodásban, mozgásban szükségessé – amit ma kommunikációnak nevezünk. A BA/BSc programok első két évének tanterveibe be kellene építeni a korszerű kommunikációs technikák különböző formáinak együttes használatával kapcsolatos ismereteket, értelemszerűen kifejezetten gyakorlatias megközelítésben, de elméleti megalapozással. A sokak által értetlenséggel fogadott „nyitott tanulás” lehetőségei egyértelműen szolgálhatják az általános műveltség méltóságának visszaállítását, most már széles körben. (*Fullner 2009.*)

Záró gondolatok

Minden jel arra utal, hogy az ezredfordulón meghirdetett program, az új társadalmi szerződés megkötésének folyamata új szakaszába érkezett. Az egyetemek és az akadémiai professzió képviselői végképp elvesztették azt a monopóliumukat, amelyet a tudás-nem tudás szereposztás következtében élveztek (hiszen a meghirdetett tudástársadalomban, tudásalapú társadalomban a tudás „mindenkié”). Új, meghatározó aktorok léptek a felsőoktatási arénába, Clark háromszöge mintha 5–7 szögge válna... (a klasszikus három mellé felsorakoznak a menedzserek, para-akadémiai szakértők, globális erők, az informatikai hatalom letéteményesei).

Az egyetem, az akadémiai professzió nem monolit egység, belsőleg erősen differenciált, ami lehetővé teszi a változtatásokat. Nemcsak a kényszerű alkalmazkodást a megváltozott körülményekhez, hanem azok kezdeményező alakítását. Az Observatory 2013. évi, szeptemberi konferenciájának címe: Egyetemek, hallgatók, társadalmak. Az akadémiai szabadság összekapcsolása a kreatív városokkal... (*Observatory 2013*). A Magna Charta revíziója nem szerepel a programban. Úgy látszik, hogy a szervezők a kényes téma helyett inkább Scott optimista jövőképét állították a rendezvény fókuszába.

HRUBOS ILDIKÓ

IRODALOM

- ALTBACH, P. G. (ed) (2002) *The Decline of the Guru: The Academic Profession in Developing and Middle-Income Countries*. Center for International Higher Education Lynch School of Education, Boston College, Chestnut Hill, Massachusetts.
- BARBLAN, A. (2007) Fundamental University Values. In: BARBLAN, DAXNER & IVOCSEVICS (eds) *Academic Malpractice. Treats and Temptation*. Observatory Magna Charta Universitatum. Bononia University Press.
- BOURDIEU, P. (1988) *Homo Academicus*. Cambridge, Oxford, Poloty Press.
- BRICALL, J. & ROVERSI-MONACO, F. (2009) *From the Origins of the University in Europe to the University of the Globalisation*. In: *Proceedings of the Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: Past, Present and Future of the Magna Charta Universitatum*. Bononia University Press, pp. 46–74. [Letöltve: 2013.07.]
- CALZORALI, P. U. (2010) *Foreword*. In: *Proceedings of the Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: Crises, Cuts, Contemplations. How Academia May Help Rescuing Society*. Damiani, pp. 11–15. [Letöltve: 2013.07.]
- CLARK, B. (1983) *The Higher Education System*. Berkeley, University of California Press.
- CLARK, HYDE & DRENNAN (2013) Professional Identity in Higher Education. In: KEHM, B. & TEICHLER, U. (eds) *The Academic Profession in Europe: New Tasks and New Challenges*. Dortrecht, Heidelberg, London, New York, Springer, pp. 7–22.
- CULUM, RONCEVIC & LEDIC (2013) Facing New Expectations – Integrating Third Mission Activities into the University. In: KEHM, B. & TEICHLER, U. (eds) *The Academic Profession in Europe: New Tasks and New Challenges*. Dortrecht, Heidelberg, London, New York, Springer, pp. 163–196.
- DAXNER, M. (2009) *The Magna Charta Universitatum: twenty years of lively relevance for the future*. In: *Proceedings of the Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: Past, Present and Future of the Magna Charta Universitatum*. Bononia University Press, pp. 21–28. [Letöltve: 2013.07.]
- EUROPEAN HIGHER EDUCATION IN THE WORLD (2013) *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and Committee of the Regions*. Brussels. [Letöltve: 2013.07.]
- FINAL REPORT OF DELPHI STUDY (2011) *E3M Project – European Indicators and Ranking Methodology for University Third Mission*. [Letöltve: 2013.07.]
- FULLER, S. (2010) *Is Academic Freedom Affordable in a Time of Economic Crisis?* In: *Proceedings of the Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: Crises, Cuts, Contemplations. How Academia May Help Rescuing Society*. Damiani, pp. 31–44. [Letöltve: 2013.07.]
- GINKEL VAN, H. (2012) *Keynote Address of the Conference*. In: *Proceedings of the Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: Contemporary Threats and Opportunities*. Bononia Press, pp. 23–50. [Letöltve: 2013.07.]
- HRUBOS ILDIKÓ (2007) *Az akadémiai professzió – változó pozícióban*. *Educatio*, No. 3. pp. 353–365. [Letöltve: 2013.07.]
- MOLNÁR SZILÁRD (2003) *Társadalmi tőke az információ társadalomban*. *Szociológiai Szemle*, No. 3. pp. 112–121. [Letöltve: 2013.07.]

- RAUHVARGERS, A. (2013) *Global University Rankings and Their Impact – Report II*. European University Association. [Letöltve: 2013.07.]
- SCHNEIDERBERG, CH. & MERKATOR, N. (2013) The New Higher Education Professionals. In: KEHM, B. & TEICHLER, U. (eds) *The Academic Profession in Europe: New Tasks and New Challenges*. Dortrecht, Hidelberg, London, New York, Springer, pp. 53–92.
- SCOTT, P. (2012) *Modern entrepreneurial universities and the Magna Charta Universitatum: Tensions and synergies*. In: *Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: Conversation on Academic Freedom: The Magna Charta Universitatum Then and Now – 1988–2012*. (Press Review.) [Letöltve: 2013.07.]
- SOUSA SANTOS, B. (2011) *The Role of Universities as Promoters of Values*. In: *Proceedings of the Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: Making the Magna Charta Values Operational*. Bononia University Press, pp. 23–42. [Letöltve: 2013.07.]
- TEICHLER, U. (1996) The Conditions of the Academic Profession: An international comparative analyses of the academic profession in Western Europe, Japan and the USA. In: MAASEN, P. A. M. & VUGH, F. A. (eds) *Inside Academia*. New challenges for the academic profession. Utrecht, De Tijdstroom. pp. 15–65.
- TSOUGRAKIS, D. (2010) *Universities and Regional Development*. In: *Proceedings of the Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: Crises, Cuts, Contemplations. How Academia May Help Rescuing Society*. Damiani, pp. 85–94. [Letöltve: 2013.07.]
- VUKASOVIC, M. (2008) *The integrity of higher education – from essence to management*. In: *Proceedings of the Conference of the Magna Charta Universitatum Observatory: The Management of University Integrity*. Bononia University Press, pp. 17–46.
- WEBER, M. (1995) *A tudomány és a politika mint hivatás*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.
- WORLD DECLARATION (1998) *World Declaration on Higher Education for the Twenty-first Century: Vision and Action*. World Conference on Higher Education. Paris, UNESCO. [Letöltve: 2013.07.]